شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى رەئىسى ئەلىخان تۆرىنىڭ ستالىنغا ئەۋەتكەن ئۆلتىماتۇم خاراكتېرلىك مەكتۇپى ۋە تىنچلىق سۆھبىتى

نەبىجان تۇرسۇن (تارىخ پەنلىرى دوكتورى)

مۇقەددىمە

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسى **1945**-يىلى **8**-سېنتەبىر كۈنى جىڭ ۋە شىخۇدىن ئىبارەت مەركىزىي فرونتتىكى خىتاي قوشۇنلىرىنى تارمار قىلىپ، قەدەممۇ قەدەم دۈشمەن قوشۇنلىرىنى قوغلاپ ماناس دەرياسى بويىغا يېتىپ كېلىپ، ئۈرۈمچىگە يۈرۈش قىلىشقا جىددىي تەييارلىنىۋاتقاندا، **1945**-يىلى **9**-ئاينىڭ **17**-كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ جىددىي بېسىم خاراكتېرلىك بۇيرۇقى بويىچە ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشنى، يەنى داۋاملىق ئۈرۈش قىلىشنى توختاتتى. بۇنىڭ ئالدىدا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ **16**-سېنتەبىر كۈنى خىتاي تەرەپكە مېمورانىدۇم تاپشۇرۇپ، ئۆزىنىڭ غۇلجا قوزغىلاڭچىلىرى بىلەن خىتاي تەرەپنىڭ سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، مەسىلىنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىشىدا ۋاستىچى بولۇپ بېرىشكە رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.[1] **17**-سېنتەبىر كۈنى جاڭ كەيشىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقى ۋەكىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خىتايدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى ئاپپولون پېتروفقا رەسمىي بىلدۈرۈپ، خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇردا ۋاستىچى بولۇشىنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.[2] دېمەك، بۇ جەھەتتە ئىككى دۆلەت ئىچكى جەھەتتە پۈتۈشۈپ بولغانىدى. ستالىن رەھبەرلىكىدىكى

---

[1] Tang yi, Jian Meihua, Zhao Zhucheng Bianzhu. << Waijiaobu dangdan songshu- Jie wulei>>, . .Di 3 se << Xinjiang Zhuan>>(1), ye 309. Wang Shijie . << Wang shijie Riji>>, Di 4 se, ye 175

[2] Tang yi, Jian Meihua, Zhao Zhucheng Bianzhu. << Waijiaobu dangdan songshu- Jie wulei>>, . .Di 3 se << Xinjiang Zhuan>>(1), ye 309. Wang Shijie . << Wang shijie Riji>>, Di 4 se, ye 310

سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسى 15-سېنتەبىر كۈنى خەلق ئىچكى ئىشلار كومىسسارى لاۋرېنتىي بېرىيا بىلەن خەلق تاشقى ئىشلار مۇئاۋىن كومىسسارى ئاندرېي ۋىشىنسكىي تەييارلىغان «شىنجاڭ ۋەزىيىتى ھەققىدە» ناملىق مەخپىي ھۆججەتنى ئىمزالاپ، «قوزغىلاڭچىلارغا خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ سوۋېت ئەلچىسىنىڭ باياناتىغا جاۋاب بەرگۈچە ھەمدە يەنە ئەگەر سۆھبەت بولۇپ قالسا، سۆھبەت ۋاقتىدا ئۆز قوراللىق كۈچلىرىنىڭ ئاكتىپ ھەرىكەتلىرىنى توختىتىشنى تەۋسىيە قىلىش»[3] دەپ كۆرسەتكەن ھەمدە مىللىي ئارمىيەنىڭ ئۇرۇش توختىتىشنى ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەرەپنى خىتاي بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە تەۋسىيە قىلىش ھەم خىتاي تەرەپنىڭ ئالدىغا بۇ مەسىلىنى قويۇشتىن باشقا يەنە خىتاي تەرەپكە قويۇلىدىغان لايىھەنىڭ تېكىستلىرىنىمۇ بېكىتىپ بولغانىدى.[4] شۇ ۋاقىتتا يەنە، موسكۋانىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي-سىياسىي مەسلىھەتچىلىرى، يەنى 2-دومدىكى گېنېرال مايور ۋلادىمىر ستېپانوۋىچ يېگناروف قاتارلىقلار شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىگە ئۇرۇش توختىتىپ، خىتاي بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش تەكلىپىنى بەرگەنىدى. موسكۋانىڭ ھەربىي جەھەتتىن، يەنى قورال-ياراق، ئوق-دورا ۋە ئوفىتسېر قاتارلىق ھەر ساھەلەر بويىچە زور دەرىجىدە ياردىمىگە ئېرىشكەن شۇنىڭدەك سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىزچىل قوللىشىغا ئېرىشۋاتقان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى رەھبەرلىكى تەركىبىدە خىتاي بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ياكى ئۆتكۈزمەسلىك مەسىلىلىرى ھەققىدە كۆپ پىكىر ئىختىلاپى بولسىمۇ، بىراق موسكۋانىڭ قاتتىق بېسىمى ئاستىدا ئاخىرى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ھەيئىتى قارار ماقۇللاپ، ئۇرۇمچىگە ۋەكىل ئەۋەتىپ، خىتاي مەركىزى ھۆكۈمىتى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش، يەنى « تىنچلىق سۆھبىتى ئارقىلىق خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلدۇرۇشنى قولغا كەلتۈرۈشنى » بېكىتكەنىدى.[5]

1949-يىلى، 9-ئايدا سەيپىدىن ئەزىز بىلەن بىرگە بېيجىڭغا بېرىپ، سىياسىي كېڭەش يىغىنىغا قاتناشقان ئالىمجان ھاكىمبايېفنىڭ يېزىشىچە، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۆھبەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ خىتاي گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ،« گومىنداڭنى پۈتۈن شىنجاڭ تېررىتورىيەسىنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھاكىمىيىتىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش، خىتاي ھۆكۈمىتىدىن شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلىشنى ھەمدە خىتاي بىلەن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئارىسىدا تەڭ باراۋەر مۇناسىۋەت ئورنىتىش تەكلىپى بېرىش » دېگەندەك تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى قارار قىلغان.[6]

ئالىمجان ھاكىمبايېفنىڭ بۇ ئۈچۈرلىرى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ھەيئىتىنىڭ 1945-يىلى، 10-ئاينىڭ 2-كۈنىدىكى 100-سانلىق يىغىنىدا ئېلىنغان، «خىتاي ھۆكۈمىتىگە غەيرىي قوراللىق ۋاستە، يەنى سۆھبەت ئۆتكۈزۈش شەكلى قوللىنىپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ

---

3. GARF.F. R-9401 S/ch. Op.2. D.66. L.(.2،رۇسىيە فېدېراتسىيەسى دۆلەت ئارخىپى، فوند.ر-9401.س/چ. ئالاھىدە پاپكا
7.دېلو.66، ياپراق)

4. GARF.F. R-9401 S/ch. Op.2. D.66. L.(رۇسىيە فېدېراتسىيەسى دۆلەت ئارخىپى، فوند.ر-9401.س/چ. ئالاھىدە پاپكا،
7.دېلو.66، ياپراق .2)

5. Khakimbaev A .A. Notsionalno-osvoboditelnoe dvizhenie korennogo naseleniya Sintszyana v 30-x i 40-x godax XX veka. P. 159. (ھاكىمبايېف ئا.ئا. شىنجاڭدىكى يەرلىك ئاھالىلارنىڭ 20-ئەسىرنىڭ 30-40-يىللىرىدىكى مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتى . موسكۋا، 159-بەت).

6. ئالىمجان ھاكىمبايوف. شۇ ئەسەر. 159-بەت .

قىلىش تەكلىپىنى بېرىش، ئەگەردە خىتاي هۆكۈمىتى بۇنىڭغا قوشۇلسا، ۋاقىتلىق هۆكۈمەت رەھىمجان سابىر ھاجى، ئوبۇلخەيرى تۆرە ۋە ئەخمەتجان قاسىمىنى سۆھبەت ۋەكىللىرى قىلىپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىپ، خىتاي هۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش » دېگەندەك قاراردىن كەلگەنىدى.[7]

ئەنە شۇ پرىنسىپ بويىچە رەھىمجان سابىر ھاجى، ئوبۇلخەيرى رابات تۆرە، ئەخمەتجان قاسىمدىن ئىبارەت ئۈچ ۋەكىل 1945-يىلى،12-ئۆكتەبىر كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى ۋە 17-ئۆكتەبىردىن 21-ئۆكتەبىرگىچە جاڭ جىجوڭ باشچىلىقىدىكى خىتاي مەركىزى هۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بىلەن تۇنجى قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، خىتاي تەرەپ بىلەن هېچقانداق پىكىر بىرلىكى هاسىل قىلماستىن خىتاي تەرەپنىڭ مەسىلىنى هەل قىلىشقا ئائىت 12 ماددىلىق « كۆرسەتمە لايىھەسى»نى ئېلىپ، غۇلجىغا قايتىپ كەلدى. بىرىنچى قېتىملىق بۇ سۆھبەتتىلا خىتاي تەرەپ شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقىنى تونۇمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ۋە بەلكى 12 ماددىلىق لايىھە بويىچە ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك هوقۇقلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، غۇلجا ۋەكىللىرىنىڭ رەت قىلىشى بىلەن نەتىجىلىنىپ، مەزكۇر ئۈچ ۋەكىل غۇلجىغا قايتىپ كەلدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئەلىخان تۆرە باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان هۆكۈمىتى ئەزالىرى ناهايىتى غەزەپلەندى ۋە ئەلىخان تۆرە باشلىق هۆكۈمەت ئەزالىرى خىتاي بىلەن بولىدىغان سۆھبەتنى توختىتىش، خىتايغا قارشى داۋاملىق ئۇرۇش قىلىشنى كۈچەيتىشنى قارار قىلىپ، بىر قاتار ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ باردى. ئەنە شۇ ھەرىكەتلەرنىڭ بىرى ئەلىخان تۆرە باشچىلىقىدىكى 12 نەپەر هۆكۈمەت ئەزاسىنىڭ ستالىن باشچىلىقىدىكى سوۋېت هۆكۈمىتىگە خەت يېزىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇلىرىنى بىلدۈرۈشى ئىدى. مانا بۇ ئەلىخان تۆرىنىڭ 1945-يىلى 4-ئاينىڭ 22-كۈنىدىن كېيىن ستالىنغا ئەۋەتكەن ئىككىنچى قېتىملىق رەسمىي مەكتۇپىدۇر.

ئەلىخان تۆرىنىڭ ستالىنغا يازغان ئىككىنچى قېتىملىق مەكتۇپىنىڭ تولۇق تېكىستى

1945-يىلى، 10-ئاينىڭ 31-كۈنى، يەنى سۆھبەت ۋەكىللىرى غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ 5 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن تەييارلىنىپ، هۆكۈمەت رەئىسى ئەلىخان تۆرە، مۇئاۋىن رەئىسى ھاكىمبەگ غوجا ۋە باشقا 10 نەپەر هۆكۈمەت ئەزاسى، جۈملىدىن تىنچلىق سۆھبىتى ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بارغان رەھىمجان سابىر ھاجى، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلارمۇ ئىمزا قويغان مەكتۇپ شۇ كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدىكى كونسۇلخانىسىغا يەتكۈزۈپ بېرىلدى. بۇ خەت دەرھال رۇسچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، 3-نويابىر كۈنى 2-دومدىكى گېنېرال يېگناروف ۋە گېنېرال لانفاڭ تەرىپىدىن سوۋېت ئىتتىپاقى ن ك ۋ د رەھبىرى بېرىياغا ھەم ستالىن، مولوتوف، مالېنكوف، مىكويان، ۋىشىنسكىي قاتارلىق سوۋېت ئالىي رەھبەرلىرىگە يەتكۈزۈلدى.[8]

بۇ خەت ئەسلى ئۇيغۇرچە يېزىلغان بولۇپ، خەتنىڭ ئەسلى نۇسخىسى بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا مەزكۇر خەتنى رۇسچىدىن ئۇيغۇرچىغا قايتا تەرجىمە قىلىشىمغا توغرا كەلدى. خەتنىڭ رۇسچىدىن ئۇيغۇرچە تولۇق تەرجىمە تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

---

[7] . شىنجاڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا دائىر چوڭ ئىشلار خاتىرىسى. 157-بەت

[8] . GARF, Fond R-9401s/ch. Op. 2, Delo 100, L. 270-272. Obtained by Jamil Hasanli. (رۇسىيە فېدېراتسىيەسى دۆلەت ئارخىپى، فوند ر-9401 س/چ، ئالاھىدە پاپكا.2، دېلو.100، ياپراق.270-272. بۇ هۆججەتمى جامىل ھەسەنلى ئارخىپتىن تاپقان ۋە كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن ھەم ۋودروۋ ۋىلسون مەركىزى ئارخىپىغا كىرگۈزۈلگەن)
https://digitalarchive.wilsoncenter.org.

« ئۇلۇغ سوۋېتلار ئىتتىپاقى ئالىي رەھبىرى، ئاق كۆڭۈل ۋە مېھرىبان ستالىن ئالىيلىرىغا،

ئازابلىنىۋاتقانلارنىڭ سىزگە يوللىغان تۆۋەندىكى مەكتۇپىنى قوبۇل قىلغايسىز:
بىز شەرقىي تۈركىستان خەلقى 200 يىلدىن بۇيان خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ قۇل قىلىشىدا ۋە ئۇنىڭ زۇلۇمىدا ياشىدۇق. بىز ئۇنىڭ بۇ ئۇزۇن مەزگىللىك زۇلۇمىدا بولۇپ، ھېچقانداق ھوقۇقتا ئىگە بولالمايلا قالماستىن بەلكى قان-تەرىمىزدىن مەھرۇم قىلىندۇق، چۈنكى بىزنىڭ مال -مۈلۈكلىرىمىز ھەردائىم مۇسادىرە قىلىنىشقا ئۇچرىدى. بىزنىڭ ئەڭ ياخشى كىشىلىرىمىز يالغان ئەيىبلەشلەر بىلەن تۈرمىلەرگە تاشلىنىپ، قىيىن-قىستاقلارغا ۋە ئۆلتۈرۈشكە ئۇچرىدى، بىزنىڭ مۇقەددەس ئېتىقادىمىز ھاقارەتلەشلەرگە ئۇچرىدى، ھەددى-ھېسابسىز باج -سېلىقلار بىزنىڭ گۈللەپ ياشناۋاتقان ئېلىمىزنى گادايلىقتا قالدۇردى.
خىتاي قارانىيەتلىرى مەركىزىي خىتايدا ھوقۇقلارنى سېتىۋېلىپ، بىزگە قارىتا ئىپلاس سىياسەت يۈرگۈزدى. ئۇلار شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ھايۋانلار بىلەن تەڭ كۆرۈپ ئۇلارنى ھايۋاندەك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلدى. ئەسلى مەدەنىيەت ساپاسى تۆۋەن خەلق بولغان بۇ خىتايلار بىزنى تۆۋەن ئىرق كۆرۈپ، ياۋايىلارچە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلدى.
ئۇلار بىزنى مەدەنىيەتتىن ۋە بىلىمدىن ئايرىپ بىزنى تاشلاپ بىچارە ھالغا قالدۇردى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، بىزنىڭ پۈتۈن خەلقىمىز ئۆزىمىزنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىق تونۇپ يېتىپ، بىرلىك ۋە دوستلۇق لوزۇنكىسى ئاستىدا بىرلىشىپ، زۇلۇمغا قارشى كۈرەش ئۈچۈن قوزغالدى، بىز قانلىق جەڭگە ئاتلاندۇق، بىز <كۆپچىلىكنىڭ ھاكىمىيىتى ئاللانىڭ ھاكىمىيىتى> دېگەن لوزۇنكا ئاستىدا بىرلەشتۇق، خەلقنىڭ كۈچى دۈشمەننى نەدە ئۇچراتسا شۇ يەردىلا يەردە تارمار قىلدى. بىز ۋەتىنىمىزنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىنى خىتاي زالىملىرىدىن ئازاد قىلدۇق ۋە جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتىمىزنى قۇردۇق.
ھازىر بىز شەرقىي تۈركىستان خەلقى خىتاي ھاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلمايمىز ۋە بىز ئۆز ھوقۇقلىرىمىزنى ۋە ئۆز ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننى تولۇق قوغدىيالايمىز. بىز ئۆز ۋەزىيىتىمىزنىڭ خوجايىنلىرى بولدۇق.
بىزنىڭ ئىنقىلابىي كۈرەشلەر نەتىجىسىدە قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىمىز ۋە بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى گۈللىنىشىمىز بىزنىڭ ئۇلۇغ قوشنىمىز، پۈتۈن ئېزىلگەن خەلقلەرنىڭ تايانچىسى بولغان سوۋېتلار ئىتتىپاقى ۋە ئۇنىڭ خەلقىنىڭ ئاتىسى، ئۇلۇغ داھىيغا باغلىق. بىز خىتايلار بىلەن خۇددى ئوت بىلەن سۇ بىرلىشەلمىگەندەك، قوي بىلەن بۆرە بىلە بىرگە تۇرالمىغاندەك ھالدا ئايرىلىپ كەتتۇق. بىز شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئاللاھ ئالدىدا ۋەتىنىمىز ئۈچۈن بولغان كۈرەشتە غەلىبە قازانماي تۇرۇپ، بارلىق ھوقۇقلىرىمىزنى قولغا كەلتۈرمەي تۇرۇپ ھەرگىز قورال تاشلىمايدىغانلىقىمىز ھەققىدە قەسەمياد قىلدۇق.
بەش مىليون شەرقىي تۈركىستان خەلقى خىتاب قىلىدۇكى، بۇ ھوقۇقلارنى قولغا كەلتۈرۈشتە ئۇلار بىزنىڭ سۆيۈملۈك قوشنىمىزنىڭ ئۇلۇغ خەلقىنىڭ، ئۇلۇغ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ، ئۇنىڭ ئۇلۇغ رەھبەرلىرىنىڭ ھەرۋاقىت ياردىمىگە موھتاجدۇر»

خەتكە ئىمزا قويغۇچىلار

خەتنىڭ ئاخىرىغا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئەلىخان تۆرە، ھۆكۈمەت مۇئاۋىن رەئىس ھاكىم بەگ غوجا ۋە ھۆكۈمەت ئەزالىرى: مۇھەممەتجان مەخسۇم، كەرىم ھاجى، مىرۋاقاس ھاجىم، مۇسابايېف، قاسىموف، سالىجانباي، جانى ئاخۇن، جىخا ئاخۇي جىداۋ (جۇمە ئاخۇن ؟) ، رەھىمجان سابىر-

. GARF, Fond R-9401s/ch. Op. 2, Delo 100, L. 270-272. Obtained by Jamil Hasanli. (رۇسىيە فېدېراتسىيەسى دۆلەت ئارخىپى، فوند ر-9401 س/چ، ئالاھىدە پاپكا.2، دېلو.100، ياپراق.270-272. بۇ ھۆججەتمى جامىل ھەسەنلى ئارخىپتىن تاپقان ۋە (كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن ھەم ۋودروۋ ۋىلسون مەركىزى ئارخىپىغا كىرگۈزۈلگەن
https://digitalarchive.wilsoncenter.org.

. بۇ ئىسمنى بىلىش تەس بولدى، بەلكى « جۇمە ئاخۇن» بولۇشى مۇمكىن.

خوجايېۋ، ئابدۇلكادىر (ئابدۇل كەرىم)، موسكالىيېۋ قاتارلىقلار ئىمزا قويغان.

خەتنىڭ ئىمزا قويغۇچىلىرىنىڭ بەزىلىرىنىڭ ئىمزا ئىسمى رۇسچىغا تەرجىمە قىلغۇچىلار تەرىپىدىن خاتا ياكى ئېنىقسىز تەرجىمە قىلىنغان بولۇپ، ھەتتا ھاكىم بەگ غوجا، «ھاكىم شاھ» دېيىلگەن، ئەخمەتجان قاسىمى، پەقەت « قاسىموف» دېيىلگەن، باشقىلارنىڭ ئىمزا ئىسىملىرىدىمۇ مەلۇم مەسىلە مەۋجۇت، شۇنداق بولسىمۇ، مەن ئۇلارنىڭ ئىسىملىرىنى رۇسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىش جەريانىدا نورماللاشتۇردۇم.

ئىمزا تىزىملىكىگە قارىغاندا، مەزكۇر خەتكە خىتاي تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە بارغان رەھىمجان سابىر ھاجى ۋە ئەخمەتجان قاسىمىمۇ ئىمزا قويغان بولۇپ، ئۇلارمۇ ئەلىخان تۆرە ۋە باشقا ھۆكۈمەت ئەزالىرىغا ئوخشاشلا خىتاي بىلەن بولغان سۆھبەتنى ئۈزۈپ تاشلاپ، شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئاخىرغىچە كۈرەش قىلىش مەۋقەسىنى ئىپادىلىگەنىدى.

مەزكۇر مەكتۇپتا ھۆكۈمەت ئەزالىرى ۋە مىللىي ئارمىيە قوماندانلىرىدىن ئىسھاقبېك مۇنونوف، مىللىي ئارمىيە قوماندانى ئىۋان پالىنوف شۇنىڭدەك تارباغاتاي ۋالىيسى باشباي، ئالتاي ۋالىيسى ئوسمان ۋە باشقا يەنە بىر قانچە نەپەر ھۆكۈمەت ئەزاسىنىڭ ئىمزاسى كۆرۈلمىگەننى ھېسابقا ئالمىغاندا غۇلجىدا بار ھۆكۈمەت ئەزاسىنىڭ ھەممىسى ئىمزا قويغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئاببासوف قاتارلىق ئەسلىدە خىتاي تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش تەرەپدارلىرىنىڭمۇ ئىسىملىرى بار، قىسقىسى مەزكۇر مەكتۇپقا شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىدىكى ئەسلىدىكى خىتاي تەرەپ بىلەن مەسىلىنى سۆھبەت بىلەن ھەل قىلىش تەرەپدارلىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزمەسلىك تەرەپدارلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئىمزا قويغان، ھەتتا ئىلىغا يەرلەشكەن رۇسلارنىڭ ۋەكىلى، ئىچكى ئىشلار مۇئاۋىن مىنىستىرى پاۋېل موسكالىيوفمۇ ئىمزا قويغانىدى. ھۆكۈمەت ئەزالىرى ئىسھاقبېك مۇنونوف بىلەن ئىۋان پالىنوف گەرچە ئەلىخان تۆرە باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىغا كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بۇ ۋاقىتتا نېمىشقا بۇ خەتكە ئىمزا قويمىدى؟ بۇ نامەلۇم. ئېھتىمال ئىۋان پالىنوفنىڭ مەركىزى فرونت قوماندانى سۈپىتىدە شىخەنزىدە، ئىسھاقبېك مۇنوفنىڭ جەنۇبىي فرونت قوماندانى سۈپىتىدە موڭغۇلكۈرەدە، باشباي، ئوسمان ۋە باشقىلارنىڭ چۆچەك ھەم ئالتايدا بولغانلىقى سەۋەب بولسا كېرەك.

مەزكۇر مەكتۇپنىڭ يېزىلىشىدىكى ئارقا كۆرۈنۈش ۋە سەۋەب

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۆھبەت ۋەكىللىرىنىڭ ئۈرۈمچىدە خىتاي ۋەكىللىرى بىلەن ئېلىپ بارغان بىرىنچى قېتىملىق سۆھبىتى ھېچقانداق نەتىجە بەرمەيلا قالماستىن جاڭ جىجوڭنىڭ شەرقىي تۈركىستان تەرەپكە تاپشۇرغان 12 ماددىلىق «مەركەزنىڭ شىنجاڭدا يۈز بەرگەن قىسمەن ۋەقەنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى كۆرسەتمە لايىھەسى» شەرقىي تۈركىستان خەلقى ، جۈملىدىن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى رەھبەرلىرى قەتئىي قوبۇل قىلالايدىغان لايىھە ئەمەس ئىدى. بۇ لايىھىدىكى خىتاي ھۆكۈمىتى بەرمەكچى بولغان « ھوقۇقلارنىڭ » شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تەلەپلىرىگە جاۋاب بېرەلمەيدىغانلىقىنى رەھىمجان سابىر ھاجى، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئوبۇلخەيرى تۆرە 19-ۋە 20 -ئۆكتەبىر كۈنلىرىلا كەسكىن كۆرسەتكەن ئىدى. ھەتتا 21-ئۆكتەبىر كۈنى جاڭ جىجوڭ سوۋېت كونسۇلى يېۋسېيېۋ بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، غۇلجا تەرەپ ۋەكىللىرىنى يۇمشىتىشنى تەلەپ قىلغاندا، يېۋسېيېفمۇ ناھايىتى ئېنىق قىلىپ، بۇ « كۆرسەتمە لايىھە » نىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ

---

[12] . ئابدۇلكادىر، بەلكى ئادۇلكەرىم بولۇشى، يەنى ئابدۇلكەرىم ئاببासوف بولۇشى ئېنىق.

[13] . رۇسىيە فېدېراتسىيەسى دۆلەت ئارخىپى، فوند ر-9401 س/چ، ئالاھىدە پاپكا.2، دېلو.100، ياپراق.270-272. بۇ ھۆججەتنى جامىل ھەسەنلى ئارخىپتىن تاپقان ۋە كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن ھەم ۋودروۋ ۋىلسون مەركىزى ئارخىپىغا كىرگۈزۈلگەن https://digitalarchive.wilsoncenter.org

ئارزۇسىنى قاندۇرالمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى.

دېمەك، شەرقىي تۈركىستان سۆھبەت ۋەكىللىرى ئالغاچ كەلگەن خىتاي تەرەپنىڭ ئەنە شۇ «كۆرسەتمە لايىھىسى» ئەلىخان تۆرە باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمەت ھەيئىتى ئەزالىرى ۋە باشقا ھەر ساھە ئەرباblىرىنىڭ غەزىپىنى تېخىمۇ قوزغىشى، شۇنىڭدەك خىتاي بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ، سۆھبەت ئارقىلىق مۇستەقىللىقنى ئېلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تونۇپ يەتكۈزۈشى تەبىئىي ئىدى.

يۇقىرىدا قەيت قىلىنغاندەك، خىتاي تەرەپنىڭ بۇ خىل ئەرزىمەس لايىھەسىگە قارشى ئەلىخان تۆرە باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى خىتاي بىلەن بولغان سۆھبەتنى بىكار قىلىپ، مىللىي ئارمىيەنىڭ ئومۇميۈزلۈك ھەربىي ھەرىكىتىنى باشلاپ، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقىنى قورallىق كۈرەش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈش پىكرى تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش پىكرىنى بېسىپ چۈشۈشى تەبىئىي ئىدى. بىرىنچى قېتىملىق سۆھبەتتە خىتاي تەرەپنىڭ شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىقىنى تونۇش ۋە ياكى بۇ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، << كۆرسەتمە لايىھە>> ئارقىلىق ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدىكى بەزى ھوقۇقلارنى تەۋسىيە قىلىشى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى تەرەپنىڭ قاتتىق نارازىلىقىنى قوزغىشى ئېنىق ئىدى. ئەنە شۇ سەۋەبتىن ئەخمەتجان قاسىمى ئىككىنچى قېتىملىق سۆھبەتتىن كېيىن، 15-دېكابىر كۈندىكى مىللەت مەجلىسىدە سۆزلىگەن سۆزىدە « بىز بىرىنچى قېتىم بارغىنىمىزدا بىزلەرنى قوبۇل قىلىش بىلەن بىزنىڭ خەلقىمىزگە يەرلىك ھۆكۈمەتتە<شەنگەنلىكنىڭ مۇئاۋىنلىقىنى>بەرمەكچى بولۇپ، ئىشەنگەن مەركىزىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بولسۇن دېگەن تەكلىپنى قىلغانىدى. ... بىرىنچى نۆۋەتلىك مۇزاكىرىمىزدىن ئىككىنچى نۆۋەتلىك مۇزاكىرىمىز يەر بىلەن ئاسماندەك پەرقلىنىدۇ. بۇ ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى بولسا، بىزنىڭ كۈچىمىزنى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تونۇغانلىقىدۇر»دېگەنىدى.

دېمەك، بىرىنچى قېتىملىق سۆھبەتنىڭ نەتىجىسىدىن غەزەپلەنگەن شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى سۆھبەتنى ئۈزۈپ تاشلاش ئۈچۈن قىلغان تۈرلۈك پائالىيەتلىرى قاتارىدا ئۆلارنى بۇ سۆھبەت ئۈستىلىگە ئېلىپ كەلگەن سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىرىنى، جۈملىدىن سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبىرى ستالىننى قايىل قىلىش، ستالىننىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئىنتىلىش بولدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەلىخان تۆرە ئۆزى باش بولۇپ، قالغان 12 ھۆكۈمەت ئەزاسىنىڭ قول قويۇشى بىلەن ستالىن نامىغا مەخسۇس ئۇنىڭدىن ياردەم سوراش مەكتۇپى تەييارلاپ ئەۋەتىش قارار قىلىنغانىدى.

ستالىنغا يېزىلغان مەكتۇپتىن كۆزلەنگەن تۈپ مەقسەت ۋە نىشان

ئەلىخان تۆرە ۋە باشقا بارلىق ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ ئىمزاسى بىلەن يېزىلغان بۇ خەتتە ئاساسلىقى ئۈچ نۇقتا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان؛ بىرىنچىدىن ستالىننىڭ شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ خىتايغا قارشى كۈرىشىنى قوللىشى ۋە ياردەم بېرىشىنى قولغا كەلتۈرۈش، شۇنىڭدەك شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئازادلىق كۈرىشىگە بولغان ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش.

ئىككىنچىدىن، ستالىن باشلىق شەرقىي تۈركىستان تەرەپنى خىتاي بىلەن تىنچلىق سۆھبىتىگە قىستىغان سوۋېت رەھبەرلىرىگە ئۆزلىرىنىڭ خىتاي بىلەن بولىدىغان سۆھبەتنى توختىتىپ، قورallىق

14
. شىنجاڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى چوڭ ئىشلار خاتىرىسى.167-بەت

15
،ئازاد شەرقىي تۈركىستان »گېزىتى. 1946-يىلى، 3-يانۋار سانى» .

16 رۇسىيە فېدېراتسىيەسى دۆلەت ئارخىپى، فوند ر-9401 س/چ، ئالاھىدە پاپكا.2، دېلو.100، ياپراق.270-272. بۇ ھۆججەتنى .
جامىل ھەسەنلى ئارخىپتىن تاپقان ۋە كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن ھەم ۋودروۋ ۋىلسون مەركىزى ئارخىپىغا كىرگۈزۈلگەن
https://digitalarchive.wilsoncenter.org

كۆرەشنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇش ئىرادىسىنى جاكارلاش. ئۈچىنچىدىن، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ، جۈملىدىن ستالىننىڭ ئېزىلگەن خەلقلەرگە يار-يۆلەك بولىمىز دېگەن لوزۇنكىنى كۆتۈرۈپ چىققان بولۇشىغا قارىماي ئۆزلىرىنى 200 يىل زۇلۇم سالغان خىتاي زالىملىرىغا تاشلاپ بېرىشىنى توسۇش ۋە ئۆزلىرىنىڭ خىتاي بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزمەيدىغان، ئەكسىچە ئۆزلىرىنىڭ ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاننى تولۇق ئازاد قىلىپ، ھوقۇقلىرىنى تولۇق قولغا ئېلىش يولىنى تۇتىدىغانلىقىنى، ھەتتا سوۋېت ئىتتىپاقى ياردەم بەرمىسىمۇ، ئۆزلىرى بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتىن ئىبارەت.

ئۇلارنىڭ تەكىتلىگەن تۈپ نۇقتىسى خىتايلارنىڭ پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدىكى«زالىم» ھاكىمىيىتىنى تولۇق يوقىتىپ، مۇستەقىللىقنى تولۇق قولغا كەلتۈرۈش ھەم بۇنىڭ ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىرادىسىنىڭ مۇستەھكەم ۋە ئىشەنچىگە تولغانلىقىنى بىلدۈرۈش شۇنىڭدەك ئۆزلىرىنىڭ ئاللىقاچان ئۈچ ۋىلايەتنى تولۇق ئازاد قىلىپ، مۇستەقىل جۇمھۇرىيەت ھاكىمىيىتى قۇرۇپ بولغانلىقى ۋە بۇنىڭدىن ھەرگىز ۋاز كەچمەيدىغانلىقىنى قەتئىي جاكارلاشتىن ئىبارەتتۇر. چۈنكى، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ئەزالىرى ۋە خەلقى رەھىمجان سابىر ھاجى، ئوبۇلخەيرى تۆرە ۋە ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار قايتىپ كېلىپ سۆھبەت ئەھۋالىنى ھەمدە ئۇنىڭدا خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاننىڭ تىنچلىق يول بىلەن مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلدۇرۇش ئۈمىدىنى ئاقلىمايدىغانلىقى، ھەم سوۋېت تەرەپنىڭمۇ بۇ سۆھبەتتىن شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىقىنى قوللاش تەرەپدارى ئەمەسلىكىنى ھەقىقىي چۈشىنىۋالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خىتاي تەرەپ تاپشۇرغان 12 ماددىلىق «كۆرسەتمە لايىھە» شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن ئەمەس ۋە كۆتكەن نۇقتىلار ئەمەس ئىدى. ئەلىخان تۆرە باشلىق شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ئەزالىرى ئەنە شۇ نۇقتىلاردىن چىقىش قىلىپ، ستالىن باشلىق موسكۋا رەھبەرلىرىگە سۆھبەتنى توختىتىپ، داۋاملىق قوراللىق كۆرەش قىلىپ، شەرقىي تۈركىستاننى تولۇق ئازاد قىلىش نىيىتىنى بىلدۈرۈشنى قارار قىلغان. مەزكۇر مەكتۇپ رەسمىي ھۆكۈمەت مەكتۇپى، بەلكى ئۇلتىماتۇمى بولۇپ ھېسابلىناتتى.

يەنە بىر نۇقتا شۇكى ئەلىخان تۆرە باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ھەيئىتى ئۆزىنى پەقەت جۇمھۇرىيەت ھاكىمىيىتى مەۋجۇت بولۇۋاتقان ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتايدىن ئىبارەت ئۈچ ۋىلايىتىنىڭلا ئەمەس، بەلكى 5 مىليون نوپۇسلۇق پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ قانۇنلۇق ۋەكىلى، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمىتى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھۆكۈمىتى دەپ چۈشەنگەن. مەزكۇر مەكتۇپتا نوپۇسنىڭ 5 مىليون دېيىلىشىمۇ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولۇپ، 1945-يىللىرى ئارىسىدا خىتاي ئۆزلىرىنىڭ رەسمىي ستاتىستىكىلىرىدا شىنجاڭ ئۆلكىسى نوپۇسىنى 3 مىليون 780 مىڭ ، ئامېرىكانىڭ ئۈرۈمچىدىكى كونسۇلى روبېرد ۋارنىڭ ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى مىنىستىرلىقىغا يوللىغان دوكلاتىدا تەكىتلەنگەن سىنكاڭنىڭ نوپۇسى تەخمىنەن 4 مىليون ئەتراپىدا، ئۇيغۇرلار 75 %، خىتايلار 5 % دەپ ھېسابلىغانىدى. ھالبۇكى، ستالىن، مولوتوف قاتارلىقلار ئەلىخان تۆرىنىڭ بۇ خېتىنى كۆرگەن بولسىمۇ،بىراق بۇ خەتنىڭ ئۇلارغا ھېچقانداق تەسىر كۆرسىتەلمىگەنلىكى روشەن. سوۋېت تەرەپ بەرىبىر شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خىتاي بىلەن بولىدىغان سۆھبىتىنى داۋاملاشتۇرغۇزۇش سىياسىتىدىن يانمىدى. ۋە 13-نويابىر كۈنى مەزكۇر ئۈچ ۋەكىل يەنە ئۈرۈمچىگە يېتىپ، 1945-يىلى، 14-نويابىر كۈنى جاڭ جىجوڭ بىلەن سۆھبەتنى داۋاملاشتۇردى، شۇنىڭدەك مەزكۇر سۆھبەت سوۋېت تەرەپنىڭ « ۋاسىتىچىلىقى» ئاستىدا ئىلگىرى -ئاخىرى 8 ئاي داۋاملىشىپ، 1946-يىلى، 6-ئىيۇن كۈنى « 11 ماددىلىق بىتىم»نىڭ پۈتۈن ھۆججەتلىرى رەسمىي يوسۇندا ئىمزالاندى.

---

17 Chen Dengji. Xinjiang Mianji he Renkou. << Xin Zhonghua>>, 1946. Fukan. 4zhuan. 12qi. Gansu Tushuguan. Songshu (2). 1985. Xobei Minzu Zongjiao Shiliao Wenzhai . 111 ye.

18 . The Consul at Tihwa (Ward) to the Secretary of State. Tihwa, December 15, 1944. . Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1944, China, Volume VI . Page 822